

Kuningas Kustaa Vaasa ja Savon Vainikaiset

FT Veli Pekka Toropainen

Savolaisten on kiittäminen kuningas Kustaa Vaasaa juuriensa tuntemisesta ja sukujen levittäytymisestä uudisasutusalueille. Savolaiset olivat toki muuttaneet uusille kaskiviljelmille ja maksaneet veronsa jo ennen hänen nousuaan Ruotsin valtaistuimelle vuonna 1526, mutta Kustaa kehotti aktiiviseen muuttoliikkeeseen ja kirjautti sen myös veroluetteloihin. Niitä laadittiin Ruotsin valtakunnan joka kolkassa lähetettäväksi kuninkaan tarkastettavaksi. Näin meille viisi sataa vuotta myöhemmin eläville savolaismuuttajien jälkeläisille luotiin mahdollisuus tutkia esivanhempiemme liikkeitä sukututkimuksen keinoin. Taustoitan ja tarkastelen tässä artikkelissa Etelä-Savon muuttuvia oloja ja niitä syitä, jotka saivat savolaiset perheet muuttamaan erämaihin ja asuttamaan suuren osan Suomea. Savo oli jaettu kuuteen hallintopitäjään Vesulahteen, Pellosniemeen, Juvaan, Sääminkiin, Rantasalmeen ja Tavinsalmeen. Vainikaiset asuivat 1500-luvulla näistä Vesulahdella, Säämingissä ja Tavinsalmella. Näistä Tavinsalmi eli Kuopion ja Iisalmen seutu oli Savon erämaita, jonne Vainikaiset muuttivat kanta-alueiltaan Etelä-Savosta. Matka jatkui myös Kainuun erämaihin.¹

¹ Rinne 1947b: 163–184.

Kustaa Vaasa Jakob Bincksin maalaamana vuonna 1542. Wikimedia Commons.

Valtakunnan lempeä isä verottaa savolaisia

Aivan ensimmäiseksi on syytä tutustua niihin taustatekijöihin, jotka ovat synnyttäneet yhden maailman vanhimmista ja yhtenäisimmistä väestökirjanpidoista. Ruotsin valtakuntaa varten luodut 1500-luvun verotuslähteet poikkeavat lisäksi muiden maiden kirjanpidosta edukseen siinä, ettei niihin kirjattu pelkästään viranomaisten ja suurmiesten toimia, vaan myös tavallisten talonpoikien tietoja. Näiden lähdesarjojen luoja Kustaa I Vaasa tuli Ruotsin valtionhoitajaksi vuonna 1523 ja valtakunnan hallitsijaksi vuonna 1526. Hän ennätti kehittää valtakuntaansa pitkän hallitsijakautensa aikana ennen kuolemaansa vuonna 1560 niin, että hänen kädenjälkensä näkyy vielä tänäänkin yhteiskuntamme pohjarakenteissa.²

Ruotsi erosi pohjoismaisesta valtioliitosta sen hallitsijan kuningas Kristian II mestautettua Tukholman verilöylyssä vuonna 1520 Ruotsin aatelisia, piispoja ja Tukholman johtavaa porvaristoa. Vakiinnuttaakseen valtansa Kustaa Vaasa tarvitsi rahaa, jota hän lainasi Lyypekin kaupunkivaltiolta. Laina oli maksettava takaisin, joten hallintoa oli tehostettava verojen tehokkaammaksi keräämiseksi. Veroja oli toki kerätty jo aiemminkin, mutta niistä ei ollut laadittu yhtenäistä koko Ruotsia ja Suomea koskevaa kirjanpitoa. Kruunun saatavien keräämisen valvomiseksi kaikkialla valtakunnassa ryhdyttiin laatimaan samaan kaavaan perustuvia veroluetteloita, jotka lähetettiin kuninkaan verokamariin Tukholmaan tarkastettavaksi. Vaikka Kustaa Vaasalla oli virkamiehensä huolehtimassa tilien tarkastamisesta, riitti häneltä tarmokkaana ja hallinnostaan sekä rahasta kiinnostuneena maan isänä aikaa puuttua virkamiestensä toimiin henkilökohtaisesti. Myös Savon voutikuntien voudit saivat matkustaa kirjureineen ja tilikirjoineen henkilökohtaisesti Tukholmaan tekemään majesteetille selkoa tileissään ilmenneistä puutteista. Kustaa myös kirjoitti ahkerasti voudeilleen havaitsemistaan epäkohdista. Hän saattoi kysyä esimerkiksi syötyjen kanojen höyhenten perään, mikäli niitä ei ollut merkitty tileihin.³

Tärkeimmät 1500-luvun verot, joista ryhdyttiin laatimaan luetteloita, olivat maanomistukseen perustuva maakirjavero sekä viljelysmääriin perustuva manttaali- eli kymmenysvero. Savosta laadittiin ensimmäinen maakirja vuonna 1541. Lisäksi perittiin useita enemmän ja vähemmän vakiintuneita tai tilapäisiä veroja. Kirkollisten verojen joutumista kruunun haltuun vauhditettiin reformaatiolla vuonna 1527. Luterilaisuuteen vedoten Kustaa Vaasa peruutti suurimman osan katolisen kirkon itselleen keräämistä veroista ja omistamista maatiloista kruunulle, tai kuten asia kirjattiin veroluetteloihin, kuninkaallisen majesteetin ja kruunun omaksi. Kirkon keräämä kymmenysvero oli tullut aiemmin pitäjän kirkon, papiston ja köyhien hyväksi. Hallitsija määritteli vastaisuudessa kuinka paljon kirkkoherra tarvitsi elääkseen ja loput verosta tilitettiin kruunulle. Samoin kävi nimismiehenveron ja monien muiden talonpojille asetettujen maksujen. Nimismies oli aiemmin hoitanut kruunun hänelle pitäjässä asettamat tehtävät ja käräjien järjestämisen keräämällään verolla. Nyt Savon kuuden

---

² Grotenfelt 1924: 483–491.

³ Grotenfelt 1924: 483–491.

hallintopitäjän nimismiehet saivat tyytyä vähempään talonpoikien ja kruunun välisinä toimijoina.⁴

Veronkannon tehostaminen tarkoitti savolaisille velvollisuuksien lisääntymistä. Vuosien 1539–1562 välisenä aikana talonpojan verotus kasvoi noin 40 prosenttia. Kustaa Vaasa otti talollisilta sen, minkä nämä kykenivät maksamaan menettämättä kokonaan veronmaksukykyään. Kuningas kyllä puolusti talonpoikiaan virkamiehiään vastaan, sillä hän ei hyväksynyt näiden veronmaksajilta perimiä lahjuksia ja tavaroita, jotka joutuivat voutien ja kirjureiden omiin laareihin ja pöytiin. Kirjeissään Olavinlinnan päällikölle Gustaf Finckelle hän määräsi nämä lopettamaan moisen toiminnan talonpojille ja kruunulle vahingollisena. Talonpoikia ei saanut näännyttää katkeamispisteeseen, sillä heidän veronmaksukykynsä kärsi siitä ja se aiheutti tilojen hylkäämistä ja veropakolaisuutta erämaihin.⁵

Olavinlinna tuli tutuksi erityisesti Säamingin Vainikaisille Savon hallintokeskuksena. Sinne toimitettiin veroja ja talonpoikien velvollisuutena oli myös linnan ylläpito. Wikimedia Commons.

---

⁴ Arwidsson 1849: 243–249. Olavinlinnan läänin veroparseleiden tutkimus 1555; Arwidsson 1851: 312–313. Jakob Bagge Thure Bielkelle kymmenyksistä kieltäytymisestä 1556; Arwidsson 1851: 318–320. Herttua Juhana Thure Bielkelle ja Gustaf Finckelle apuverojen keräämisestä ratsuvoutien avulla 1556; Viikki 2003: 122.

⁵ Arwidsson 1849: 190–191. Kustaa Vaasa Gustaf Finckelle luvattomista vaatimuksista 1552; Arwidsson 1851: 228–229. Kustaa Vaasa Thure Bielkelle verotuksen kiristämiseksi 1556; Arwidsson 1851: 241–242. Herttua Juhana Gustaf Finckelle rästiverojen keräämisestä 1556; Viikki 2003: 120, 123. Veroina maksettiin rahaa, ruista, ohraa, kauraa, voita, lampaita, silavaa, kinkkuja, kanoja, kapahaukea, kuivaa kalaa, tuoretta kalaa, humalaa, hamppua, heinää, olkia, rautaa, höyheniä, tervaa, tuohta, hirsiiä, lautoja, halkoja, kiviä, kalkkia, päivätöitä ja turkiksia.

Kuninkaankartanot

Kun Kustaa Vaasa oli muodostanut 1520-luvulta lähtien käsityksen Suomen eteläisten läänien uusista verotusmahdollisuuksista, siirsi hän mielenkiintonsa pohjoisemmaksi Savoan, Pohjanmaalle ja Lappiin. Kirjeissään Olavinlinnan päälliköille, joiden alaisuudessa Savon voutikunnat olivat, hän ilmoitti esimerkiksi saaneensa tietää, että alueella oli monia ”ihania” kalastuspaikkoja, jotka antoivat runsaan saaliin. Kruunu ei kuitenkaan hyötynyt näistä mitään, vaan talonpojat söivät ja möivät kalansa itse. Savon veroluettelot alkavat 1540-luvulla ja niihin on jo merkitty heti tuoreeltaan kruunun omistamia kalastuspaikkoja ja talonpoikien kuivattuna ja tuoreena kalana maksamia veroja, joten kuningas otti verotuksen tehostamisessa nopeasti kaikki keinot käyttöönsä.⁶

Verotukseen liittyi myös kuninkaan samalla vuosikymmenellä saama merkittävä idea kuninkaankartanoiden perustamisesta Savoan. Jokaiseen voutikuntaan tuli perustaa mallitila, josta talonpojille levitettiin oppia tehokkaampaan maanviljelykseen, karjanhoitoon ja muuhun sellaiseen toimintaan, joka lisäsi heidän satojaan ja sitä kautta kruunun tuloja. Nämä karjakartanot eivät siis olleet kartanoita siinä merkityksessä, jollaiseksi me kartanon käsitämme. Kun Kustaa Vaasa saapui vuonna 1555 Turkuun valvoakseen sieltä seuraavaan vuoteen saakka sotavarusteluja levottomalla itärajalla, käytti hän samalla tilaisuutta hyväkseen edistääkseen tätäkin pyrkimystään. Hän kirjoitti vuonna 1556 useita kirjeitä Olavinlinnan päälliköille Thure Bielkelle ja Gustaf Finckelle, että näiden tuli mitä pikimmiten valita sopivat paikat kuninkaankartanoille. Useita tiloja yhdistelemällä luotiin voutikuntaan keskuksia, joilla tuli olemaan useita eri tehtäviä. Vesulahden Matts Vainikainen ja Tavinsalmen Joan Vainikainen saivat velvollisuudekseen kartanon ylläpidon entisen Olavinlinnan rakennusvelvollisuuden lisäksi. Sen sijaan Säämingin Puumalan Filpus Lasse sekä Keriniemen Hannus Vainikainen toimittivat tuotteensa ja päivätyönsä lähinnä Olavinlinnaa, jonka läheisyydessä he asuivat. Nämä tehtävät merkitsivät talonpojille yhä kasvavaa houkutusta siirtyä etäämmälle hallintokeskuksesta. Kun Joan Vainikainen muutti Tavinsalmelle ilmeisesti 1540-luvulla, ei kartanoaika ollut vielä alkanut, joten hän asui aluksi mahdollisimman kaukana kruunun viranomaisista. Nämä valittivat, ettei erämaassa asuvia uudisasukkaita ollut helppo tavoittaa vastaamaan maksuistaan kruunulle.⁷

Kuninkaankartanoihin rakennettiin tilat voudille, hänen kirjureilleen ja muille palvelijoilleen. Savon kuninkaankartanoihin valittiin voudeiksi smoolantilaisia nihtejä, joita oli siirretty Olavinlinnaa vuonna 1555. Heille annettiin tarkat ohjeet, joiden mukaan kartanoa ja verotusta tuli hoitaa. Vainikaiset tulivat olemaan tekemisissä voudeista ainakin Vesulahden kartanon Sven Perssonin ja Tavinsalmen kartanon Per Joenssonin kanssa. Kartanoissa oli myös käsityöläisiä, kuten tynnyrintekijöitä, jotka tyydyttivät veroina koottujen tuotteiden

---

⁶ Poppius 1957: 88.

⁷ Arwidsson 1851: 86–87. Kustaa Vaasa Thure Bielkelle ja Gustaf Finckelle kartanoiden paikoista ja voudeista 1556; Arwidsson 1851: 98–109. Kustaa Vaasa Thure Bielkelle ja Gustaf Finckelle voutien valinnasta 1556; Poppius 1957: 85; Viikki 2003: 119, 124; Arja Vainikaisen kirjallinen tiedonanto 15.11.2017 Vainikaisten asuinpaikoista 1550- ja 1560-luvuilla.

säilömiseen tarvittavien astioiden tuotannon. Verotuksen tehostamisessa pienimmätkin keinot yhdistyivät kuninkaan vision toteuttamisen välineiksi.⁸

Kartanoiden toisena tarkoituksena oli toimia kokoomakeskuksena, jonne talonpojat, Vainikaisetkin, toimittivat veronsa. Osan veroista he hoitivat päivätöinä kartanon pelloilla, niityillä, kalavesillä ja metsissä. Talonpoikien velvollisuudeksi jäi myös veroparseleiden toimittaminen suurempiin kokoamiskeskuksiin Olavinlinnaan, Viipuriin ja Helsinkiin. Kymmenien talonpoikien kolonnat kulkivat näihin kohteisiin rekikelillä. Kustaa Vaasa määräsi vuonna 1552, että veroja ei tarvinnut enää viedä kauas Helsinkiin, vaan ne sai toimittaa Viipuriin. Kustaan mukaan talonpojat menettivät pitkällä matkalla usein hevosensa ja joutuivat siten kurjuuteen. Lisäksi talonpojat toimittivat rakennustarvikkeita ja päivätöitä Olavinlinnaan, jota kunnostettiin kartanoaikana tulevaa mahdollista sotaa varten.⁹

Kartanoiden kolmas tehtävä liittyikin juuri sotaan. Läänissä oli pidettävä sotamiehiä linnan varusväkenä, mutta heidän elättämisensä siellä oli hankalaa. Kuningas Kustaa toivoi kartanoista helpotusta tilanteeseen. Tarkoituksena oli majoittaa sotilaat ja heidän hevosensa niihin, ja kartanoihin rakennettiin avarat rakennukset tätä tarkoitusta varten. Lähiseudun talonpojat toivat verosuorituksensa suoraan niihin ja ne käytettiin jo kartanoissa sotilaiden muonaan ja hevosten rehuksi. Sotilaita ja hevosia oli joka voutikunnassa parhaimmillaan kesä- tai talvileirissä kerralla huoneiden täydeltä.¹⁰

Kartanojärjestelmä osoittautui pian kannattamattomaksi, sillä niissä kulutettiin suurin osa kerätyistä veroista. Kymmenet suut söivät viljan ja lihatuotteet, joten Olavinlinnaan ja Viipuriin toimitettavaksi tarkoitettut tuotteet jäivät vähäisemmiksi kuin kuningas oli ajatellut. Kartanoiden talouden purkamisen aloitettiin jo vuonna 1561 ja ne vuokrattiin halukkaille tai niihin asettui asumaan pitäjän nimismies.¹¹

Vainikaiset käräjillä

Kruunun hallinto ja verotus muodostavat toisen kulmakiven sille 1500-luvun tuntemukselle, joka meillä on Savosta. Toisen muodostavat oikeudenhoidon lähteet kärjäpöytäkirjat ja sakkoluettelot. Lähes kaikki 1500-luvun suomalaiset kärjäkirjat ovat tuhoutuneet vuosisatojen saatossa, mutta Savo muodostaa poikkeuksen vuosien 1559 ja 1561–1565 osalta, joilta tuomiokirjat ovat tallella ja jopa painettuna kirjaksi. Täältäkään eivät ole säilyneet kaikki varsinaiset oikeuspöytäkirjat, mutta niitä täydentävät kruunun verotileihin liitetyt lyhennelmät eli sakkoluettelot. Osa sakoista nimittäin päätyi kruunun verokamariin. Ne kertovat Savossa noudatetusta maanomistuksesta ja perimysjärjestyksestä sekä maan tavasta,

---

⁸ Arwidsson 1851: 111–116. Thure Bielke ja Gustaf Fincke Kustaa Vaasalle kartanoista, voudeista ja sotaväestä 1556; Arwidsson 1851: 174–178. Kustaa Vaasa Thure Bielkelle ja Gustaf Finckelle kartanoiden karjasta 1556; Arwidsson 1851: 203–204. Kustaa Vaasa Thure Bielkelle ja Gustaf Finckelle kartanoiden maista ja kalastuksesta; Arwidsson 1851: 247–252. Thure Bielke ja Gustaf Fincke Kustaa Vaasalle kartanoiden hoidosta 1556; Arwidsson 1851: 253–254. Herttua Juhana Thure Bielkelle ja Gustaf Finckelle voutien toiminnasta 1556; Poppius 1957: 85–91.

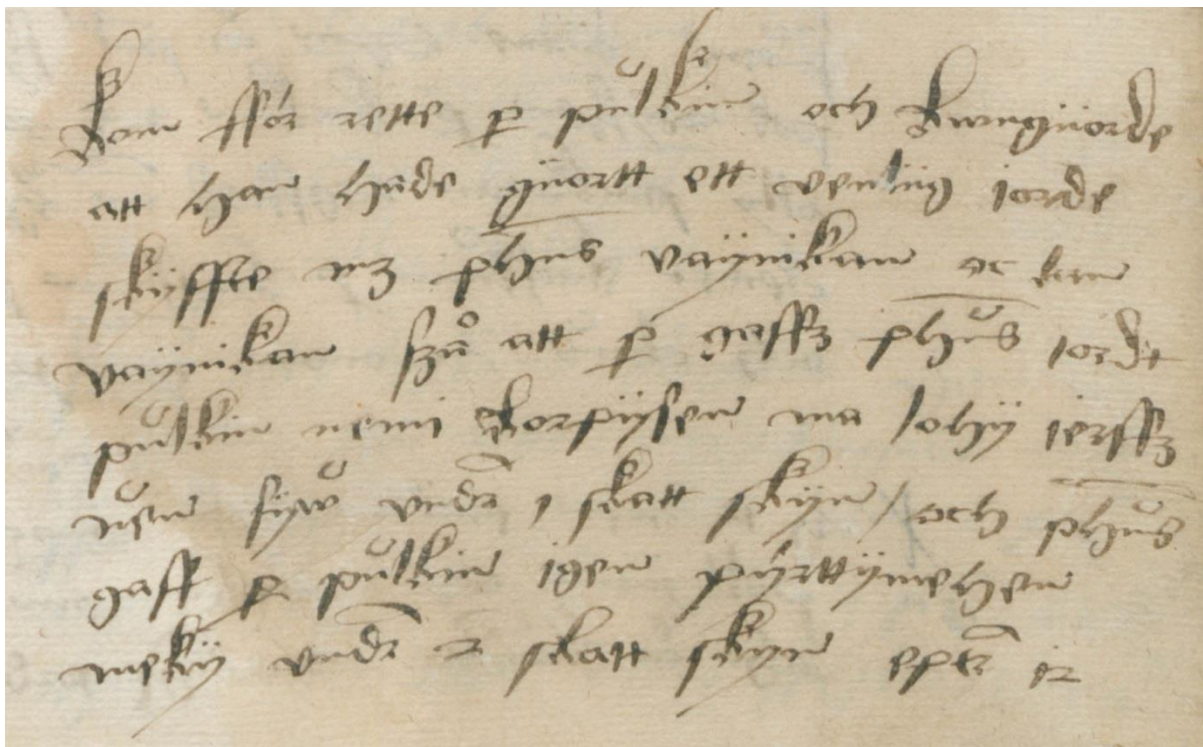
⁹ Arwidsson 1849: 189. Kustaa Vaasa Henrik Classonille ja Gustaf Finckelle viljan toimittamisesta Viipuriin 1552; Poppius 1957: 71; Rinne 1947b: 182.

¹⁰ Arwidsson 1851: 181–182. Kustaa Vaasa Thure Bielkelle sotilaiden lähettämisestä Savoan 1556.

¹¹ Pohjolan-Pirhonen 1973: 208–209; Poppius 1957: 93–94.

joka vaihteli eri puolilla Suomea. Useimmat käräjäjutut kirjattiin vain lyhyesti, joten ne eivät paljasta tietoja asioiden taustoista tai edes tarkasta aiheesta. Esimerkiksi Säämingin käräjillä 14. heinäkuuta 1564 oikeus määräsi kuusi miestä tutkimaan Egidius Luukkosen ja Hannus Vainikaisen välistä riitaa. Edes riidan aiheetta ei kuitenkaan ilmoiteta.¹²

Joan Vainikainen toimi Tavinsalmen käräjillä lautamiehenä 7. tammikuuta 1557.¹³ Käräjiä istuttiin tuomarin johdolla yleensä kaksi kertaa vuodessa. Niillä käsiteltiin sekä siviili- että rikosasioita. Täysimääräisessä lautakunnassa istui 12 pitäjistä valittua hyvämaineista miestä. Heidän tehtävänään käräjillä oli toimia paikallisena asiantuntijaelimenä. Yksimielinen lautakunta saattoi muuttaa lain kirjainta, sillä he tunsivat paikallisolosuhteet ja osasivat kohtuullistaa tuomiot. Savossa oli esimerkiksi tapana vielä 1550-luvulla muuttaa suuri osa kuolemantuomioista hengensakoiksi. Yksimielinen lautakunta saattoi määrätä tappajan elättämään uhrinsa perheen kunnes lapset kasvoivat aikuiseksi ja kykenivät itse vastaamaan maatilastaan. Toinen leski olisi ollut liikaa, sillä isännätöntä taloa uhkasi autioituminen. Esimerkiksi vuonna 1547 hengensakkoina maksettiin 14 markkaa rahaa, kaksi lehmää ja härkä. Lautamiehille kuului myös käräjien väliaikoina tärkeitä paikallisen oikeudenkäytön tehtäviä. Joan Vainikainen kulki pitäjällä suorittamassa rajankäyntejä ja kaskien jakoja sekä sovittelemassa muita riitoja.¹⁴

Puumalan Filpus ja Lars Vainikainen vahvistuttivat helmikuussa 1559 Säämingin käräjillä maanvaihdon, jonka he olivat suorittaneet Per Pulkkisen kanssa. Vainikaiset luovuttivat Pirttimiehenmäen (Pijrttijmehemekij) Pulkkiselle ja tämä puolestaan Pulkinniemen, Korpisenmaan ja Lohijärvensivun maakappaleet heille. KA 6284a: 10.

¹² Pirinen 1954: 192.

¹³ KA (Kansallisarkisto) 6255: 33.

¹⁴ KA 6144: 60v; Rinne 1947b: 159–160.

Siviiliasiat käsittelivät usein perheiden omaisuusjärjestelyjä ja perintöoikeutta. Pekka Leinonen tuli 4. tammikuuta 1564 Vesulahden käräjille ja ilmoitti, että hän oli ottanut Matti Vainikaisen pojakseen, sillä hänellä ei ollut omaa poikaa. Matti sai siis Pekan tilan tämän uutena perillisenä, mutta hänen tuli elättää Pekkaa tilalla eläkeläisenä tämän kuolemaan saakka. Matti oli todennäköisesti Leinosen vävy, vaikka sitä ei asiakirjassa mainitakaan.¹⁵

Novgorodin sodanuhka

Ennen kuin Moskova nousi Venäjän koonneeksi valtakeskukseksi, oli tällä suunnalla savolaisten naapurina mahtava kauppakaupunkivaltio Novgorod. Savon alue oli aikanaan kuulunut sen verotuksen alaiseen Vatjan viidennekseen ja ollut myös seurakunnallisesti sen alainen. Koska vuonna 1323 vedetty Pähkinäsaaren rauhan raja oli lähinnä mielikuva ja epäselvä maastossa, käytti Kustaa Vaasa tilannetta hyväkseen. Hän halusi työntää valtakuntansa itärajan mahdollisimman kauas turvatakseen vakinaisen asutuksen vihollisuuksilta ja vallatakseen lisää maata valtakuntaansa. Tilanne tullehti 1540-luvun kuluessa, kun karjalaiset ja savolaiset tekivät harva se vuosi hävitys- ja kostoretkiä toistensa kyliin ryöstäen omaisuuden ja tappaen naapurivaltakunnan asukkaita. Ruotsin ja Novgorodin hallitsijat epäilivät, että toimintaa johdettiin ylhäältä päin, vaikka se oli usein raivostuneiden talonpoikien oma-aloitteista toimintaa. Vaikka virallisesti elettiin rauhanaikaa, käytiin jatkuvasti propagandasotaa. Talonpojat valittivat ylemmilleen, että vihollinen surmasi heitä suurin joukoin. Olavinlinnan päälliköt määräsivät linnaan valittamaan tulleiden talonpoikien kertomukset tarkastettavaksi, eikä niissä aina ollut totta siteeksikään. Talonpojat halusivat oikeutta tällä tavoin ryöstöretkensä rajan taa. Lisäksi Novgorodin alaisten talonpoikien kerrottiin kiduttaneen savolaisia mitä hirvittävimmillä tavoilla. Ryöstöretkiä kuitenkin tapahtui ja Olavinlinnan läheisyydessäkin talonpojat menettivät omaisuutensa ja rakennuksensa, joskus myös henkensä. Esimerkiksi vuonna 1547 vihollinen hävitti Filpus ja Lasse Vainikaisen asuinseuduilla Säämingissä kokonaisen kylän. Tämä toistui seuraavana vuonna. Tuhot ulottuivat aina Pohjanmaan rannikkopitäjiin saakka. Epämääräinen raja oli Vainikaisillekin hengenvaarallinen paikka elää.¹⁶

Koska varsinaisen sotaväen määrä oli melko pieni, tuotettiin Olavinlinnan ympäristöön 1550-luvulla sodan uhatessa tuhansia miehiä ja hevosia aina Ruotsista saakka. Myös näiden ruokkiminen lisäsi erityisesti linnan läheisyydessä asuneiden talonpoikien ahdinkoa ja Kustaa Vaasa joutui valittamaan, että nihdit näkivät nälkää, kun talonpojat eivät toimittaneet heille riittävästi ruokaa. Talonpojista haluttiin lisäksi saada nopeasti koottava sotamiesreservi. Savolaiset tunnettiin hyvinä hiihtäjinä ja Kustaa Vaasan suunnitelmissa olikin erityisiä nopealiikkeisiä hiihtojoukkoja, joiden osastot tunsivat lisäksi maaston hyvin. Tämä herätti

---

¹⁵ Pirinen 1954: 143.

¹⁶ Arwidsson 1851: 133–134. Kustaa Vaasa Thure Bielkelle ja Gustaf Finckelle Tavinsalmen kylien hävittämisestä 1556; Arwidsson 1851: 167–174. Svante Sture Novgorodin käskynhaltijalle Michail Glinskojille Savon ja Iin pitäjien hävittämisestä ja ihmisten kiduttamisesta ja surmaamisesta 1556; Arwidsson 1851: 208–213. Thure Bielke Kustaa Vaasalle neljän sadan savolaisen talonpojan ryöstöretkestä Venäjälle; Arwidsson 1851: 224–228. Thure Bielke ja Gustaf Fincke Käkisalmen käskynhaltijalle Feodor Karpoffille venäläisten ryöstöretkistä Savoan 1556; Rinne 1947a: 91–94; Pohjolan-Pirhonen 1973: 208, 210, 216–217, 248.

varmasti levottomuutta, sillä talonpojista nostettujen sotilaiden odotettiin kulkevan muun armeijan mukana sinne, minne joukko-osasto määrättiin. Talonpojat ilmoittivat, että he olivat valmiita nousemaan viimeiseen mieheen vihollisen uhatessa heidän kotiseutujaan, mutta he eivät olleet valmiita osallistumaan kauempana tapahtuviin sotilasoperaatioihin. Joutumisen näihin joukkoihin vältti parhaiten muuttamalla kotikonnuilta sellaiseen paikkaan, jossa välitön uhka oli pienempi.¹⁷

Novgorodin alaiset karjalaiset aiheuttivat tuhoa Savossa, mutta myös oman valtakunnan lääniin keskitetyt sotajoukot vaativat veronsa, sillä talonpoikien edellytettiin ruokkivan heidät ja heidän hevosensa. Olaus Magnus 1555. Wikimedia Commons.

Samaan aikaan Kustaa Vaasa suosi niitä savolaisia, jotka muuttivat erämaihin idässä ja pohjoisessa. Hänen ajatuksenaan oli, että kun asutus olisi vakiintunut, Ruotsi voisi osoittaa alueiden kuuluvan itselleen, varsinkin kun rajan epämääräisyys houkutti siihen. Olavinlinnan päälliköillä oli lupa antaa anekkirjoja eli savolaisittain kukkarokirjoja talonpojille, jotka halusivat muuttaa Etelä-Savon rintamailta pohjoisen erämaihin kaskeamaan ja raivaamaan pysyvää asutusta. Erämaihin muuttajat saivat verovapauden saattaakseen uuden tilansa elinkelpoiseksi. Kun Etelä-Savon pitäjissä ei ollut enää maata vallattavaksi ja sinne oli syntynyt liikaväestöä, houkuttivat väljemmät elinolot riistametsineen ja kalavesineen. Uhkana oli sitä paitsi se, että suvun vanhat eräalueet menetettiin asutuksen laajetessa uudisasutuksen alueella. Myös Hämeessä, Pohjanmaalla, Kainuussa, Peräpohjolassa ja Lapissa oli maata uudisviljelyksen käyttöön erilaisin eduin.¹⁸

Vainikaisten muutto Tavinsalmen ja Kainuun uudisasutusalueille 1500-luvun puolimaissa selittyä näillä seikoilla. Veroluettelot eivät kuitenkaan kerro yksiselitteisesti muuton syitä. Kaikki nämä kepit ja viimeiseksi mainittu porkkana ovat voineet vaikuttaa uudisasukkaaksi

¹⁷ Arwidsson 1849: 217–218. Kustaa Vaasa Gustaf Finckelle sotilaiden ja hevosten sijoittamisesta kartanoihin 1555; Arwidsson 1851: 128–129. Kustaa Vaasa Thure Bielkelle ja Gustaf Finckelle sotilaiden ruokkimisesta 1556; Pohjolan-Pirhonen 1973: 233, 240.

¹⁸ Pohjolan-Pirhonen 1973: 210–211. Kukkarokirja sai nimensä siitä, että talonpojat säilyttivät paperia nahkaisessa kukkarossa, joka kulki kätevästi mukana.

lähtöpäätökseen samanaikaisesti. Myös äkilliset ilmastonmuutokset huonompaan ovat voineet vauhdittaa muuttopäätöstä. Savosta pohjoisemmas johtaneet vesireitit helpottivat vielä muuttamista. Liikkuminen ja muuttaminen olivat 1500-luvun savolaisille tuttuja. Oulujärven pohjoispuoleiset alueet kuuluivat muodollisesti Venäjälle, mutta Kustaa Vaasa kehotti savolaisiakin ottamaan ne haltuunsa. 1500-luvun lopulla, kun sata vuotta kestäneen pienen jääkauden kylmät vuodet olivat alkaneet, esimerkiksi eräs perhe muutti etelästä Savitaipaleelta vesireittejä pitkin Oulujoen varteen. Kun hallavuodet jatkuivat, muutti perhe Oulujärven rantamille ja sieltä edelleen Juuan vaara-asutukseen. Kaikki tämä tapahtui vain 1590-luvulta 1670-luvulle.¹⁹

Erämaihin muuttajia olivat vastassa loppumattomat metsät ja niitä halkovat vesireitit, jotka mahdollistivat etenemisen uusille alueille. Näkymä Nilsin Pisanmäeltä. Pekka Kyytinen 1953. Museovirasto – Musketi.

---

¹⁹ Pohjolan-Pirhonen 1973: 212; Toropainen 2015, sp.

Alun perin erämaat olivat olleet vapaasti vallattavissa. Kustaa Vaasa halusi ne kuitenkin tiukemmin verotuksen piiriin ja julisti kaikki erämaat kruunun omiksi vuonna 1542. Tämän jälkeen talonpoikien oli anottava valtaamansa maat kuninkaan käskynhaltijalta omikseen. Savossa Olavinlinnan Klemetti-kirjuri antoi heille näistä maista kukkarokirjat, jotka oikeuttivat maakappaleiden omistukseen. Vuonna 1561 laadittiin yksityiskohtainen maaluettelo näistä arviokirjaan merkityistä maakappaleista. Tulevien vuosisatojen maanomistus Pohjois-Savossa tuli perustumaan tähän maantarkastukseen.²⁰

Vaikka sodan uhka poistui 2. huhtikuuta 1557 Novgorodissa solmitun rauhan myötä, eivät rajakahakat loppuneet täysin. Vuonna 1570 alkanut pitkä viha eli 25-vuotinen sota päättyi vasta 18.5.1595 solmittuun Täyssinän rauhaan. Tavinsalmen hallintopitäjä oli kärsinyt sodasta niin, että sen asutus oli taantunut 1500-luvun puolivälin aktiivisen muuttoliikkeen jälkeen. Tilat olivat kärsineet niin suuria vahinkoja, että ne saavuttivat täyden veronmaksukykynsä vasta vuosikymmenien jälkeen. Monilta tiloilta oli surmattu kaikki asukkaat tai he olivat muuttaneet muualle. Muuttoliike alkoi uudelleen 1600-luvun alkuvuosina, sillä asuintilaa oli saatavissa runsaasti.²¹

---

²⁰ Poppius 1957: 42.

²¹ Pohjolan-Pirhonen 1973: 247.

Venäjän Täyssinässä 18.5.1595 solmitussa rauhassa vanha Pähkinäsaaren rauhan raja siirtyi idemmäksi ja pohjoisemmaksi niin, että Ruotsin valtakunta sai uusia lähinnä savolaisilla asutettuja alueita itselleen virallisesti. Nilsin Pisanmäen rajakivi rajamerkkeineen. Pekka Kyytinen 1953. Museovirasto – Musketti.

Lähteet

Kansallisarkisto (KA) Helsinki

Voudintilit

Savon voutikuntien tilejä

Maakirja 6144 (1547)

Tavisalmen kartanon maa- ja tilikirja 6255 (1557)

Tuomiokirja 6284a (1559)

Lähdejulkaisut

Arwidsson, Adolf Iwar 1849: Handlingar till upplysning af Finlands häfder. Tredje delen. P. A. Nordstest & Söner, Kongl. Boktryckare. Stockholm.

Arwidsson, Adolf Iwar 1851: Handlingar till upplysning af Finlands häfder. Fjerde delen. P. A. Nordstest & Söner, Kongl. Boktryckare. Stockholm.

Kirjallisuus

Grotenfelt, Kustavi 1924: Oma maa. Tietokirja Suomen kodeille. V osa, syyskuu–lokakuu. *Kustaa I Vaasa*. Suunnitellut E. G. Palmén. Toimittajat Kaarle Krohn, G. Melander, K. O. Lindevist. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo.

Pirinen, Kauko (toim.) 1954: Savon tuomiokirjat 1559 ja 1561–1565. Suomen vanhimmat tuomiokirjat I. Julkaissut Valtionarkisto. Helsinki.

Pohjolan-Pirhonen, Helge 1973: Olavinlinnan historialliset vaiheet. Pyhän Olavin Kilta. Savonlinnan Kirjapaino Osakeyhtiö. Savonlinna.

Poppius, Liisa 1957: Juvan historia. *Juvan esihistoria ja vaiheet seurakunnan perustamisesta Uudenkaupungin rauhaan*. Juvan seurakunta ja kunta. Sisälähetysseuran Raamattutalon kirjapaino. Pieksämäki.

Rinne, Juhani 1947a: Savon historia I. Esihistoria ja keskiaika. *Savon kihlakunta ennen Pähkinäsaaren rauhaa*. Toimituskunta Martti Ruuth, L. Harmaja, Ilmari Salomies, Kaarlo Teräsvuori, Heikki Waris. Savon Sanomain Kirjapaino Oy. Kuopio.

Rinne, Juhani 1947b: Savon historia I. Esihistoria ja keskiaika. *Hallinto ja verotus keskiajan lopulla*. Toimituskunta Martti Ruuth, L. Harmaja, Ilmari Salomies, Kaarlo Teräsvuori, Heikki Waris. Savon Sanomain Kirjapaino Oy. Kuopio.

Tawaststjerna, Werner 1918–1920: Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota. Vuosien 1570 ja 1590 välinen aika. Historiallisia tutkimuksia I. Suomen Historiallinen Seura. Suom. Kirj. Seuran Kirjapaino ja Helsingin Sentralikirjapaino. Helsinki.

Toropainen, Veli Pekka 2015: Osmo Toropaisen esivanhemmat. Julkaisematon käsikirjoitus. Kirjoittajan hallussa 14.11.2017.

Viikki, Raimo 2003: Joroisten historia I. Säätyläispitäjän vaiheet esihistorialliselta ajalta kunnallisen itsehallinnon alkuun 1860-luvulla. Joroisten kunta ja seurakunta. Otavan Kirjapaino Oy. Keuruu.